UKF

Medlemsinformation 1 - nyhetsbrev jan. 2015

Årgång 29

Föredrag på Klint

Börje Sandén gör en historisk bildvandring i kommunen

18 Februari kl 19.00 Hembygdsgården Klint i Bro

Föredrag på Klint

Gudrun Sandén presenterar delar ur Hushållningsjournalen från 1760 och berättar om intressanta människoöden som de beskrivs i Stockholms Näs kommunalnämndsprotokoll från åren 1860 till 1950.

26 Mars kl 19.00 Hembygdsgården Klint i Bro

UKF årsmöte 2015 och föredrag av Jan Owe

15 April kl 18.30 Hembygdsgården Klint i Bro

Jan Owe berättar om runstenar i allmänhet och förekomsten av runstenar i kommunen i synnerhet. Hur är texten på stenarna uppbyggda, vad betyder texten…

Föredraget börjar **kl 19.00** dvs. direkt efter UKF's årsmötesförhandlingar som startar **18.30**

Söndagssalong – i mitten av April

Söndagssalong planeras att hållas i mitten av april. Datum och program ännu ej fastställt. Mer information om evenemanget lämnas i Nyhetsbrev nr 2 som Du får omkring den 25 mars 2015

Vandring längs Gamla Landsvägen

Ulf Björkdahl tar oss med på en vandring längs den Gamla Landsvägen. Vandringen planeras att genomföras i Maj.

Mer information om evenemanget lämnas i Nyhetsbrev nr 2 som Du får omkring den 25 mars 2015

Föreningen för **Upplands-Bro Kulturhistoriska Forskningsinstiut**

Ordförande: Hans Borgström, Gammeldansvägen 21, 19637 Kungsängen
Sekr: Sophie Hedin, Lärarvägen 2, 197 30 Bro
Forskn ansv: Börje Sandén Målarvögen 19, 197 30 Bro
Upplysn. Börje Sandén 08-582 413 55
Postadress: UKF , Målarvägen 19, 197 30 Bro

Medlemsavgift 150:-
Pg 275894-4
ukf@ukforsk.se
www.ukforsk.se

Det hände här.

Under temat ”Det hände här” fortsätter **Gudrun Sandén** med ett par notiser om vad som hänt i det tidigare Upplands-Bro

1. Att ha sax med till kyrkan får konsekvenser.

Axel Johansson hade en av de främsta bänkarna på manssidan i Västra Rys kyrka. Bänken bakom tillhörde Jousa Uddsson. Strax efter jul 1635 var Axels styvsöner, Carl och Lennart i kyrkan. Josua Uddsson var inte närvarande denna söndag. Carl tröttnade snart på predikan och nappade åt sig Jousa Uddssons psalmbok som låg i hans bänk. Han rev ut ett tomt blad och hade behändigt nog en liten sax i fickan. Han klippte mycket skickligt ut Mans och Qvinnors hemliga Ting, såsom de framställs i Caroli Verk och lade dem i Josuas psalmbok.

När Josua nästa gång besökte kyrkan upptäckte han *den nesliga, grova och nästan ohörliga* händelsen. Medan det här skulle utredas bestämdes att Axel Johanssons bänk skulle flyttas längst bak i kyrkan. Detta godtog inte Axel, utan lät flytta fram sin bänk igen. Dessutom har han tillsagt Carl att skriva ett hotelsebrev till Josuas hustru Ingeborg, där han lovar att *med tiden röra dem hon håller kära så att de skall minnas hans händer*.

Josua och Ingeborg lät nu flytta Axels bänk bak i kyrkan och hotade honom med att om han flyttade fram den skulle de slå sönder den och kasta ut den på kyrkbacken. Axel struntade i hotelserna och flyttade tillbaka sin bänk. Den 12 juni vid midaftonstid skickade fru Ingeborg sitt folk till kyrkan och lät dem hämta nyckeln hos herr David. Då bänken var för stor för att tas ut hel genom kyrkdörren lät hon slå sönder den och kasta ut bitarna på Kyrkvallen. På kvällen fick Axel reda på vad som hänt. Han gick till prästgården och trängde sig in i herr Davids kammare, där prästen och hans hustru redan gått till sängs och tvingade dem att lämna ut kyrknyckeln. Sedan tog han med sig Thomas Thomasson och högg skamligen sönder Josuas bänk och kastade ut den på Kyrkbacken. Under våldsamheterna föll en av de höga kyrkstakarna i golvet och skadades.

För dessa orsakers skull har kyrkan nu varit stängd i 5 veckor, medan andliga och världsliga domare dömt och tillbörligt straffat. Fru Ingeborg dömdes till 100 dalers böter. Axel Johansson dömdes till 200 dalers böter, medan Carl som var övermaga, alltså inte myndig dömdes att straffas av sina föräldrar.

2. Ny klockare

Den 14 augusti 1768 hölls sockenstämma i Näs. Ärendet var om man skulle bygga särskilt skolhus och anställa skolmästare. Men eftersom klockarsysslan var vakant beslöt man att slå samman de båda tjänsterna. Underofficeren Johan Estman anställdes och man började skaffa timmer till ett skolhus, som skulle innehålla 3 rum som bostad och undervisningslokal.

Den 19 maj 1775 annonserar man i Dagligt Allehanda efter ny klockare. 6 anmäler sitt intresse.

- Linnevävaren Johan Liman, läser fermt, räknar, skriver skäligen, sjunger ej efter noter, slår åder
- Timmermannen Petter Ullberg, oredig i läsning, opålitlig att lära begynnare läsa i bok, alldeles okunnig i räkning, slät skrivare, men har stark röst.
- Murargesällen Johan Hedman, läser någorlunda försvarligt, ovan räknare, skriver illa och har späd röst, men slår åder
- Vice klockaren Carl G Hymnelius läser rent och redigt, räknar tämligen, skriver skäligen och sjunger efter noter, kan slå åder.

Dessutom anmälde sig avskedade soldaten Johan Schröder och organistens dräng i Enköping, vilka inte kunde komma ifråga.
De kvarvarande rangordnades så här:
1 Linnevävare Johan Liman
2 Vice klockaren Hymnelius
3 Då timmerman Ullberg och murargesällen bedömdes ungefär lika lottades och lotten föll på Ullberg

Man valde ganska enhälligt Carl Hymnelius, vilket man senare ångrade

Sunnerdahls hemskolor på landet. Del 2.

Av Uno Stedman, ordförande i Sunnerdahlsföreningen

Den Sunnerdahlska donationen – Hemskolorna på landet.

Grosshandlare Emil Sunnerdahl avled den 14 augusti 1908 på Smedslättsgården i Bromma. Tisdagen den 13 oktober 1908 slås nyheten upp med stora bokstäver i Svenska Dagbladet:

”En fyra miljoners donation till skolkolonier – framlidne grosshandlaren Sunnerdahls livsmål! Ecklesiastikminister Hammarsköld uttalar sig med tacksamhet och entusiasm: Enligt mitt förmenande har efter Nobelska testamentet icke någon så storartad donation som denna stiftats av en svensk man”

Statsrådet Hugo Hammarsköld har enligt artikeln beslutat rådgöra med sakkunniga om programmet för skolverksamheten. Rektorn Carl Svedelius har berättat att han kallades till Hammarsköld dagen efter offentliggörandet och fick i uppdrag att skriva ett mer detaljerat donationsbrev än den skiss till gåvobrev som överlämnats till ecklesiastikministern. Det framgår också av tidningsartikeln att Emil Sunnerdahl efterlämnat en ogift dotter. Hennes namn nämns inte.

Svenska Dagbladet har den 6 november 1908 en artikel om grosshandlare Sunnerdahls taxering:

”En ganska uppseende taxeringshistoria har upptäckts i samband med utredningen i grosshandlaren E Sunnerdahls stärbhus. Det har nämligen kommit fram att Sunnerdahls inkomster under åtminstone de senaste åren varit alltför lågt taxerade. Prövningsnämnden har haft saken under behandling och beslutat om eftertaxering för åren 1906 och 1907 till ett belopp som motsvarar bortåt 30000 kr inkomstskatt. Stärbhuset har dessutom ansett det som en hederssak att fullt ut ersätta stat, kommun och församling de förluster den för låga taxeringen medfört och därför erbjudit sig att betala ett sammanlagt skattebelopp för de nämnda åren av omkring 70000 kr.”

Stärbhuset utgörs av den enda dödsbodelägaren Magna Sunnerdahl, men hennes namn undviker man att nämna.
Lördagen den 7 november samma år skriver Svenska Dagbladet, att behållningen i Sunnerdahls dödsbo uppgår *till den för våra förhållanden oerhörda summan av 8 987 574 kr.* Det framgår att den består av aktier till ett värde av 1 362 860 kronor, obligationer för 278 559 kronor, sju fastigheter i Stockholm samt reverser för 6 497 973 kronor med ränta varierande mellan 5,5 och 7 procent.

Den 10 november meddelar Svenska Dagbladet, att ecklesiastikministern tillkallat sakkunniga för att med dem rådgöra om närmare bestämmelser för de donerade medlens användning. De sakkunniga var dödsboutredarna, majoren Kinberg och hovrättsrådet Kiellander, samt rektor Carl Svedelius, överlärarna Axel Blomquist och Carl Lidman samt lärarinnan vid Maria folkskola Maria E. Aspman.

I pressen fortsätter redovisningen av diskussionerna om den Sunnerdahlska donationen, som den nu kallas. I Svenska Dagbladet den 24 november meddelas att det samma dag skall bli en offentlig debatt om användningen av donationen vid ett möte anordnat av allmänna valmansförbundets (högern) Stockholmsavdelning med rektor Carl Svedelius som inledare. Inträde: 25 öre. Den 25 november återges Svedelius anförande vid mötet och den efterföljande diskussionen.

Svedelius redovisade bland annat de sakkunnigas förslag som gick ut på att anordna ett skolbarnshem och hemskolor på landsbygden, där barnen, utom att de fick åtnjuta lantlivet, även kunde utbildas till något utöver vad som medhinnes i folkskolorna, samt av "skogsskolor" efter tyskt mönster, dvs skolor, förlagda i skogsbygd nära invid staden. Föredraget mottogs enligt referatet med applåder. I diskussionen framhöll dock vissa talare, att tonvikten vid skolorna borde läggas vid kroppsarbete. Svedelius själv betonade, att det var positivt att det filantropiska intresset inriktats på att förebygga sociala problem med utbildningsinsatser.

Den 10 december 1908 meddelade Kungl. Maj:t genom beslut i ecklesiastikdepartementet grundstadgar för stiftelsen Sunnerdahls hemskolor på landet samt förordnade ledamöterna i direktionen för stiftelsen.

Beslutet refereras i Svenska Dagbladet och Aftonbladet. Magnas namn anges inte alls i Svenska Dagbladet. Aftonbladet (19081013) klargör dock att Emil Sunnerdahl inte efterlämnat något testamente utan att det är den enda bröstarvingen, Magna, som gör donationen för att fullfölja faderns önskemål. Det egendomliga är alltså att Emil Sunnerdahl, som i de flesta dagstidningar tillskrivs donationen, inte själv medverkat vid tillkomsten av gåvobrevet. Däremot hade han samlat förmögenheten och därigenom gjort donationen möjlig.

Den Sunnerdahlska donationen berörs enbart i den borgerliga pressen, inte alls i tidningen Socialdemokraten. Andra frågor stod för dagen där: arbetslösheten, förhållandena på uppfostringsanstalten Bona och dödsdomen mot Amaltheamannen Anton Nilsson.

Motivet för den stora donationen.

I gåvobrevet till Kungl. Maj:t anför Magna Sunnerdahl att hennes fader Emil

”flerfaldiga gånger i livstiden uttalade sin önskan att en väsentlig del av hans förmögenhet skulle användas i ändamål att bidraga till uppfostran av moraliskt goda och kroppsligt sunda människor: Därvid föresvävade honom tanken på att bereda en del av den mindre lyckligt lottade ungdomen från storstäderna i vårt land tillfälle att under icke för kort tid komma under inflytande av andra sociala förhållanden än dem som föranledes av fattigdomen, trångboddheten och sysselsättningarna i en stor stad. ”

Hon ville således att faderns önskemål skulle förverkligas genom donationen till Kungl. Maj:t. Enligt henne var fadern förhindrad av sjukdom att själv föranstalta om gåvan. Man kan känna en viss förvåning över att Emil själv inte gjorde donationen, om han nu verkligen önskade göra den.

Det var ju också relativt vanligt under 1800-talet och i början på 1900-talet att förmögna privatpersoner gjorde donationer till förmån för olika välgörande ändamål.

Det finns ett dokument, som visar att det inom den Sunerdahlska familjen kan ha funnits ett speciellt intresse av att ge ekonomiskt stöd till skola och utbildning. I det testamente, som upprättades av makarna Sven Anders och Charlotta Sunnerdahl 1853, ges ett förordnande om vissa medel till en skola i Klippan för arbetarnas barn. Det blev Bruksskolan i Klippan som invigdes 1895 och som fortfarande finns kvar och är i bruk. Historien om denna donation har beskrivits i boken "Sven Magnus Sunnerdahl och hans skola i Klippan" av Ax. Malmberg (1953).
Det fanns därför måhända motiv både för Emil Sunnerdahl och för dottern Magna att föra släktens traditioner vidare genom en donation för skoländamål.

Man kan, trots allt, inte heller utesluta att Magna dessutom kan ha haft vissa mer egennyttiga skäl för sin stora donation. Att som ensam kvinna ärva en ofantlig förmögenhet år 1908 medförde makt. Kvinnor med makt har alltid mötts med misstro och avundsjuka. Det gäller fortfarande och i det ojämlika samhället vid förra seklets början var det ännu mer allmängiltigt.

Ett sätt att bemöta sådana negativa, missunnsamma attityder var otvivelaktigt att dela med sig av pengarna till ett allmännyttigt ändamål. Samtidigt vann Magna också inträde i dåtidens högsta och mest ansedda kretsar i samhället, nämligen det kungliga hovet.

Medlemmar av kungahuset hade som donatorer gjort sig kända för att stödja uppfostran och utbildning av handikappade ungdomar, till exempel genom stöd till Manillaskolan (för döva elever) och genom grundandet av Eugeniahemmet (för rörelsehindrade barn och ungdomar). Det fanns alltså höga förebilder för att donera till skoländamål.

Direktionen.

Som tidigare nämnts förordnade Kungl. Maj:t ledamöter och suppleanter i stiftelsen Sunnerdahls hemskolor på landet genom beslut den 11 december 1908.
De sju ledamöterna var: kanslirådet Hugo Tigerschiöld, rektorn Carl Svedelius, hovrättsrådet Ludvig Kiellander, lärarinnan Maria Aspman, överläraren Carl Lidman, arkitekten Sigfrid Cronstedt och fabriksidkaren Otto Wilhelm Lagerholm. De tre suppleanterna var majoren Henning Kinberg, bankdirektören Johan Svartling och fröken Cecilia Milow.

Vid det konstituerande sammanträdet den 19 december 1908 valde direktionen Tigerschiöld till ordförande och Svedelius till vice ordförande. Kiellander blev kassadirektör och står som sekreterare under de första protokollen.

De två första åren efter donationen, 1909 och 1910, blev en mycket arbetsfylld tid för hela direktionen. Den nya skolan borde ju så snart som möjligt komma igång. En jordbruksfastighet skulle inköpas och bebyggas, den pedagogiska verksamheten starta och all personal anställas. Därefter kunde antagningen av elever börja.

För att förverkliga ändamålet med donationen krävdes beslut om förvaltningen av förmögenheten och om den interna arbetsfördelningen inom direktionen. Samarbetet mellan direktionsmedlemmarna måste fungera för att alla uppgifter skulle kunna lösas inom rimlig tid.

Ordföranden och vice ordföranden reste under 1909 omkring i landet för att besiktiga de många lantegendomar som erbjöds stiftelsen. Pedagogerna Lidman och Aspman besökte skolor i Sverige. Svedelius for till Tyskland för att informera sig om rådande pedagogiska idéer och besöka liknande skolor. Arkitekten Cronstedt tog itu med lokalfrågorna och svarade för skötseln av stiftelsens fastigheter i Stockholm med Lagerholm som ersättare.

Vid det första konstituerande sammanträdet tillsattes en särskild kommitté bestående av ordföranden, Kiellander och Svartling, med uppgift att ge förslag till hur stiftelsens tillgångar skulle förvaltas.

Stiftelsens förmögenhet.

På förslag av den särskilda kommittén träffades ett avtal med Stockholms Inteckningss Garanti AB (sedermera Inteckningsbanken och därefter Svenska Handelsbanken AB) och stiftelsen om vård och förvaltning av samtliga stiftelsens värdehandlingar.

Inteckningsbolaget skulle enligt avtalet vårda och förvalta tillgångarna, ställa lokaler till förfogande för direktionens sammanträden och ställa sekreterare, kamrerare och kassakontrollanter till stiftelsens förfogande. Inteckningsbolaget förordnade auditören Carl Juhlin Dannfelt att vara stiftelsens sekreterare och föra protokoll vid direktionens sammanträden.

Hur var då de donerade miljonerna placerade? Svaret är att placeringen var följande: sex fastigheter i Stockholms innerstad (sammanlagt taxeringsvärde 817 000 kronor), reverser till nominellt 3 121 000 kronor och kontanter 62 250 kronor.

Donationen mottogs formellt den 21 och den 28 februari 1909. Egentligen var den något större än de belopp, som här nämnts, eftersom oguldna hyresbelopp och räntor, förfallna till betalning på reverserna, inte medräknats.

Fastigheterna kom att vålla direktionen stora problem, eftersom att de var i dåligt skick. Direktionen beslöt att anförtro fastighetsförvaltningen åt Inteckningsbolagets notariatsavdelning under överinseende av Sigge Cronstedt.

Fastigheterna förblev i stiftelsens ägo under hela 1910-talet. Av handlingarna framgår, att direktionen bedömde att det inte fanns möjlighet att sälja dem med någon förtjänst under 1910-talet, eftersom de var så dåligt underhållna. Reverserna förvaltades av Inteckningsbolaget, men direktionen behandlade frågor om dem på nästan varje sammanträde under de första åren. Det gällde då bevakningar av fordringar, ändringar av räntesatser eller uppsägningar till betalning och inlösen. För att kunna inköpa en skolfastighet blev det så småningom också nödvändigt att säga upp en del fordringar till betalning och att sälja värdepapper.

Beträffande stiftelsens förvaltning fanns detaljerade föreskrifter i stiftelseurkunden. Bland annat skulle av gåvomedlen avsättas minst 500 000 kronor till en organisationsfond. Kostnaderna för direktionens förvaltning skulle bestridas med avkastningen av dessa medel. För hemskolans förvaltning skulle också medel avsättas årligen till en förvaltningsfond, som skulle vara så stor att avkastningen skulle täcka sådana hemskolans utgifter som inte täcktes av inkomsterna.

Vidare skulle behållningen av dessa fonders avkastning så småningom, om de eventuellt växte till erforderlig storlek, utgöra grunden för inrättandet av flera hemskolor. Donatorn hade alltså tänkt sig att det skulle bli fler hemskolor.

Skolan under uppbyggnadstiden

Redan innan styrelsen konstituerats hade till densamma avgivits åtskilliga saluanbud på lantegendomar för stiftelsens blivande hemskolor. Styrelsen infordrade sedermera genom annonsering ytterligare anbud så att det till slut förelåg ca. 200 st.

Nu vidtog arbetet med granskning av de inkomna anbuden, varefter styrelsens ledamöter företog åtskilliga utfärder i Stockholms omgivningar för att besiktiga de aktuella lantegendomarna.

"Den andra maj i år 1909 anlände till Säbyholm i Låssa socken ett sällskap ifrån Stockholm. De hade samma dag besett Ekhammars Gård i Stockholms-Näs och Nygård i Bro socken. Faktum är att de hade besökt åtskilliga lantegendomar runt om i stockholmstrakten denna vår och detta var inte det sista - men kanske det avgörande? Hur det gick till den gången finns det idag ingen som kan berätta om. Men vi kan tänka oss att Säbyholms ägare, ingenjör Caspar Tamm och hans inspektor tog emot direktionsmedlemmarna i **Stiftelsen Sunnerdahls hemskolor på landet** och visade runt. Vintern 1909 hade varit ganska mild här vid Mälaren, men i mars föll snö och våren kom inte tidigare än vanligt. Gårdens hästar gick på Kvarnberget och nafsade i de korta, gröna stråna. Korna stod ännu i ladugården men det var vår i luften - Säbyholmsviken glittrade, gäddleken hade börjat och gårdens folk sysslade med vårbruket. Tre månader senare inleddes en ny epok i Säbyholms långa historia. Då köptes gården av stiftelsen, som där skulle förlägga en internatskola i något ovanlig form, sett ur svenskt perspektiv."

Gården hade de förutsättningar som stiftelsen uppställt, nämligen närheten till Stockholms stad, möjligheten att bedriva jordbruk och skogsbruk samt ett läge invid sjön Mälaren. Köpet avslutades den 20 augusti 1909, då stiftelsen för en köpeskilling av 299.000 kronor förvärvade Säbyholms gård, som omfattade 400 tunnland åkerjord och 650 tunnland skog. Samtidigt uppgjordes ett arrendeavtal på 3 år av den angränsande egendomen Tibble, varvid styrelsen förbehöll sig rätten att mot ett på förhand bestämt pris inom den 14 mars 1911 inköpa denna egendom. Säbyholm och Tibble tillträddes den 1 november 1909.

Säbyholms gård ligger i en naturskön omgivning i en gammal kulturbygd och har en kyrka, Låssa kyrka, inom sitt område. Låssa kyrka med tillhörande kyrkogård ingick dock ej i köpet utan Caspar Tamm överlät denna som en gåva till Låssa församling i Uppsala ärkestift, att av föresamlingen ägas och besittas.
Säbyholm har bebotts av släkter som Oxenstierna och Posse. Lantbruket på Säbyholm arrenderades ut till Axel Hullberg, som även före inköpet av Säbyholms gård hade upprätthållit funktionen som förvaltare, och arrendet kom sedan att stanna inom familjen Hullberg i flera generationer.

Bilden visar den första styrelsen i stiftelsen Sunnerdahls Hemskolor på Landet. Styrelsekonstellationen förblev intakt från 1908 och fram till utgången av av 1911.

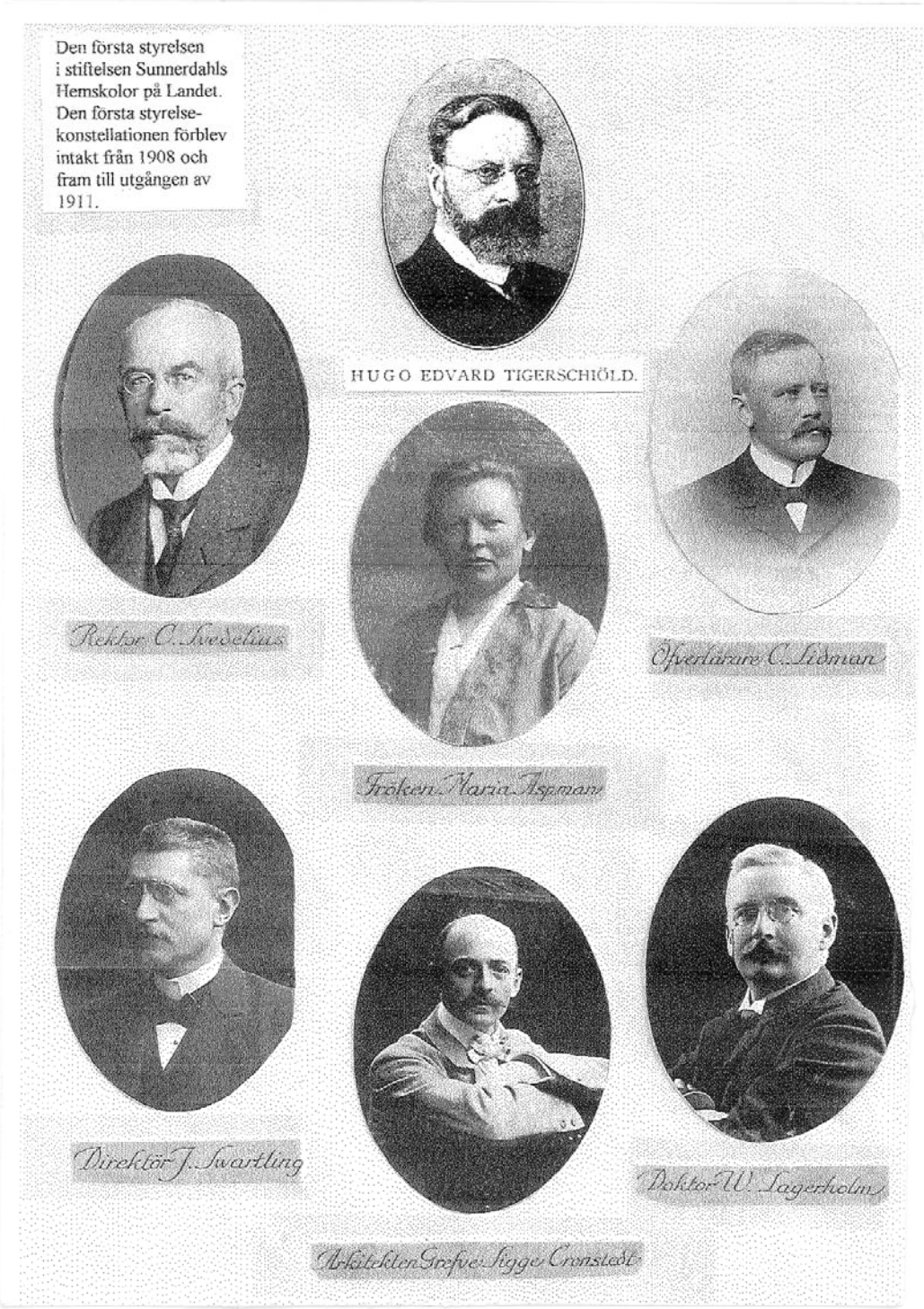

Den gamla landsvägen genom Upplands-Bro, Del 2. Sträckan Stäkets sund – Ryssgraven.

Ulf Björkdahl *fortsätter här redovisningen av sitt projekt om landsvägens historia. Från översikten i nyhetsbrevet nr 2 sept 2014 går vi nu över till en mer utförlig beskrivning av vägen över Stäksön. Nästa vägsträcka följer i nästa nummer.*

Vägfaranden mellan Stockholm och Enköping har i alla tider måst passera Stäksön via Stäkets sund och Ryssgraven, en sträcka på drygt 2 km. Båda passagerna ligger nära vattennivån varifrån man måste ta sig över Stäksöns 25 m höga höjdparti. Särskilt backen öster om Ryssgraven har vållat stora bekymmer. Under 1660-talet sänktes flera branta backar på Stäksön och ytterligare åtgärder vidtogs under 1850- och 1930-talen men först med dagens motorväg har backarna helt eliminerats för långresenärer.

<u>På nedanstående karta</u> ses de äldre vägsträckningarna (streckat: bevarade delar, prickat: ej bevarat) i anslutning till Enköpingsvägen (den röda linjen mellan Stäkets sund och Ryssgraven).

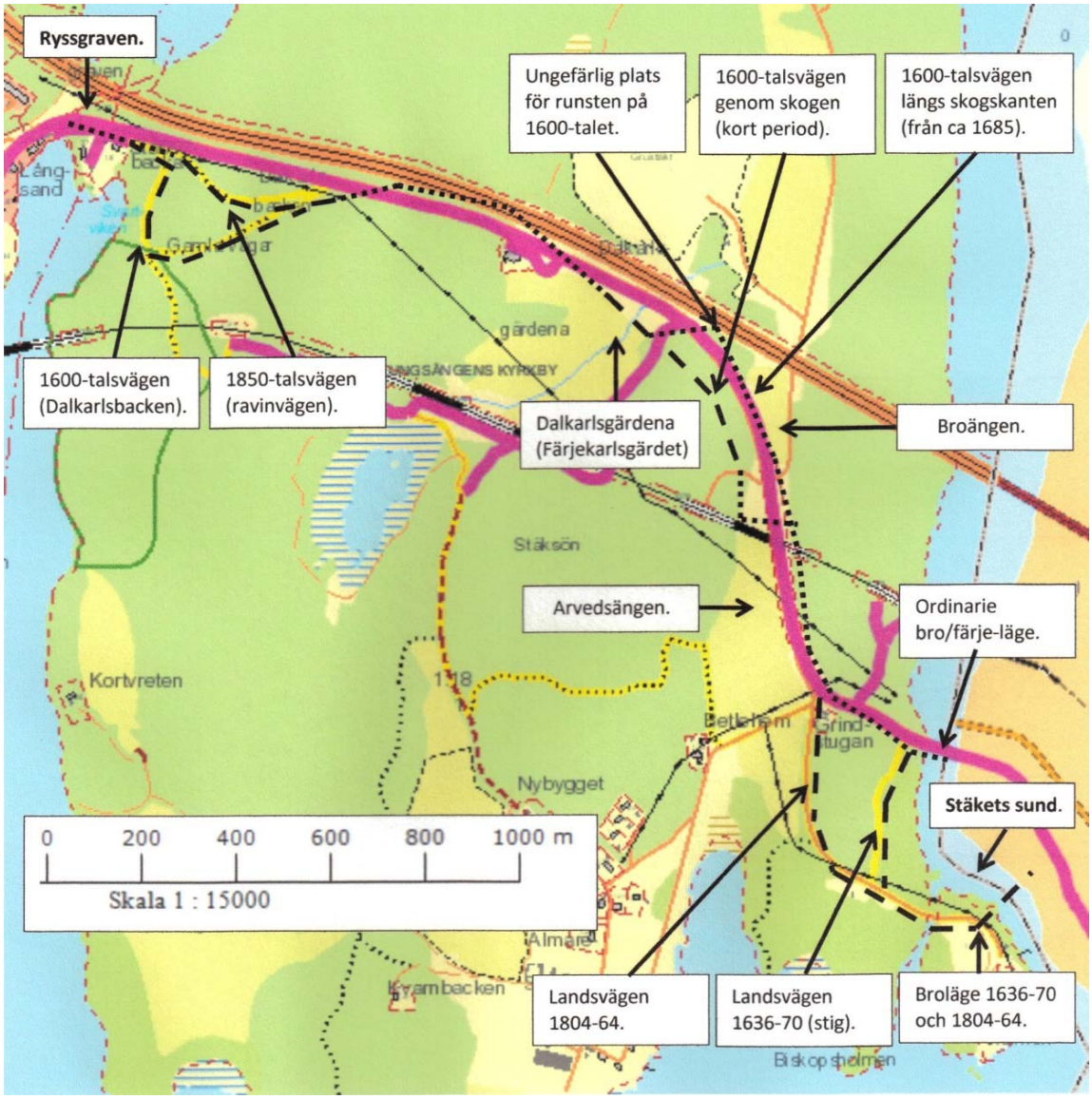

Äldre tiders passager över Stäkets sund

Förutom att vara länsgräns har Stäkets sund även utgjort härads- och sockengräns. Passagen över sundet har under århundradena växlat mellan färja och bro. En avgift har tagits ut för överfarten. Det strömmande vattnet har slitit hårt på färjor och broar, särskilt vår och höst, och krävt ett betydande underhåll och ändå har de åtskilliga gånger slitit sig eller rasat.

Redan på 1400-talet omnämns färjetrafik över Stäkets sund. Färjeläget låg ungefär vid den nuvarande landsvägsbron. Från färjeläget följde den uråldriga landsvägen i stort sett nuvarande Enköpingsvägen fram till Ryssgraven. Under 1600-talet gjordes några försök att bygga bro över sundet. 1636, efter förordnande av drottning Kristina, uppfördes en bro en bit söderut vid Stäketholmen. Landsvägen fick naturligtvis anpassas till platsen för den nya överfarten. Efter bropassagen följde landsvägen således den västra strandkanten norrut (jfr kartan) fram till det tidigare färjeläget och anslöt till den befintliga landsvägen. Bron rasade 1641 av överflödande vatten. Efter färjetrafik några år återuppbyggdes bron 1648 men krävde fortsatt ständiga reparationer. Sedan bron åter kollapsat återgick man till färja omkring 1670 på den ursprungliga platsen.

Eftersom vattnet var strömt drogs färjan över sundet av färjekarlen med hjälp av en lina som var spänd mellan stränderna. Periodvis fanns även en reservfärja att tillgå. Särskilt när militär trupp skulle överfärja var trycket stort. Karl XII:s liktåg 1719 bestod t ex av 110 vagnar och 450 hästar. 1743 tog sig fler än 4.000 dalkarlar och över 600 hästar på väg mot Stockholm över sundet. Kanske rekvirerade man båtar och byggde en provisorisk flottbro.

Bron över Stäkets sund 1636-1670 sedd från Järfälla-sidan med Stäketholmen på andra sidan sundet. Bron var byggd på pålar. Lägg märke till vindbryggan mitt på bron. Utsnitt ur kopparstick.

Äldre tiders passager över Arvedsängen och Färjekarlsgärdet

Från färjeläget vid nuvarande landsvägsbron löpte landsvägen uppför en brant backe, passerade åskrönet och följde sedan östra skogsbrynet intill berget längs med Arvedsängen. Efter att ha korsat Arvedsängen följde den ursprungliga vägen sannolikt Broängens västra skogskant och tog sig sedan över Färjekarlsgärdet (numera Dalkarlsgärdena), jfr kartan. På 1600-talet fanns såväl en runsten som en vattenkälla vid Broängens skogskant.

1668 drogs av allt att döma en ny sträcka av landsvägen vinkelrätt över Arvedsängen och sedan genom skogen, över åsen och på en nyanlagd vägbank över Färjekarlsgärdet. Min uppfattning är att det är denna vägomläggning som beskrivs i en tvist i Svea hovrätts handlingar 1668 och som är återgiven i Stockholms-Näs hembygdsförenings Medlemsblad nr 6/1965. Där berättas att ägarinnan av Almare-Stäkets gods 1668 klagade på att riksvägmästaren Cosswa farit hårt fram på Stäksön och skadat hennes mark genom att egenmäktigt börja anlägga en ny landsväg. Han hade låtit hugga ner skog (bör vara skogsvägen) och gärdesgårdar och dragit vägen först över södra ängen (bör vara Arvedsängen) med stora diken på båda sidor. Cosswa avsåg även att låta vägen gå över den andra ängen, "själva råggärdet" (bör vara Färjekarlsgärdet), ett vägavsnitt som var 390 alnar (234 m) långt, vilket tämligen exakt stämmer med det dåvarande avståndet över Färjekarlsgärdet.

Emellertid verkar det som om landsvägen genom skogen inte blev så gammal som landsväg utan omlades redan under 1680-talet. Enligt en karta från 1690 korsades då nämligen Arvedsängen istället diagonalt, varefter landsvägen följde den ursprungliga vägens sträckning längs skogskanten, rundade skogsudden och anslöt till den nya vägen över gärdena. I en handling från 1668 sägs att den nya landsvägen (genom skogen) endast var 35 m kortare än den gamla vägen, vilket bör stämma med "omvägen" runt skogsudden.

1600-talsvägen genom skogen mellan Arvedsängen och Färjekarlsgärdet finns till största delen kvar. Den är ca 250 m lång, 2,5-3,5 m bred, lätt skålad och saknar diken. Vägsträckan var landsväg fram till 1680-talets början, men har därefter förmodligen endast använts som lokal bruksväg. Vägen är fornminne med beteckningen RAÄ Kungsängen 131:2. Fotot är taget västerifrån av författaren 2012.

Denna bevarade vägbank över dagens Dalkarlsgärden strax öster om f d Dalkarlsbackens restaurang har använts av vägfarande i mer än 260 år, från omkring 1670 till mitten av 1930-talet. Av den ursprungligen ca 350 m långa raksträckan är halva längden kvar. Vägen är idag upp till 7 m bred och ca en halv meter hög. Vägen passerar över en mindre dikesbro. Vägen är fornminne med beteckningen RAÄ Kungsängen 131:1. Foto författaren 2013.

Stäksbacken – Dalkarlsbacken

Sedan landsvägen korsat Färjekarlsgärdet hade den ungefär samma sträckning som nuvarande Enköpingsvägen genom den steniga Stäketskogen och efter att ha passerat krönet på Stäksön nåddes platsen för dagens Vägmuseum. Här finner vi fyra generationers vägar intill varandra och en femte ännu äldre väg har funnits.

Den äldsta vägen (stigen) gick antagligen i eller intill den ravin i vilken 1850-talets väg senare sprängdes ner. Vägen/stigen letade sig därefter ner mot Ryssgraven i en synnerligen brant backe. Denna backe kallades Stäksbacken (Stäks backe) och var omvittnad att vara synnerligen besvärlig och en av de värsta i landet. Ännu under 1790-talet kunde man längst ner i

Dalkarlsbacken se ”hur den gamla vägen gått uppför en tvärbrant ås emellan berghällar och stenar”. Hur brant denna tidigare backe var kan man ana genom att ta sig ner i terrängen nedanför 1600-talsvägbanken, dvs till den nivå där vägen gick innan banken byggdes. Av nivåskillnaden om 20-25 m från markens lägsta punkt till åsens övre delar förstår man att Stäks backe nog klarades av de som gick eller red men var mer eller mindre livsfarlig att ta sig uppför eller nedför med häst och vagn. När resvagnar började användas under 1600-talet blev behovet uppenbart att ersätta denna månghundrade år gamla backe.

Angelägenheten att reducera Stäksbacken illustreras av att staten 1665 under Karl X Gustavs tid beslöt att ”den elaka Stääks backa” skulle byggas bort och avdelade ekonomiska medel och arbetsmanskap för vägbygget. Arkitekten Jean de la Valée med omnämnde Cosswa som medhjälpare konstruerade en ny backe som skråade längs den branta bergssidan och försåg den med en stenmur mot sjösidan. För att begränsa backens lutning anlades en rejält hög vägbank i dalbotten. Som arbetskraft användes 200 soldater ur Dalregementet, varigenom Dalkarlsbacken fick sitt namn. Backen byggdes på mycket kort tid under hösten 1665 varefter arbetsledningen belönades med medaljer och penningar och manskapet med öl. Backen gjorde det möjligt att betydligt säkrare ta sig fram med vagnekipage. Dalkarlsbacken, som kom att användas som landsväg i närmare 200 år, blev en naturlig rastplats för vägresenärer. Det berättas att hopar med dalkarlar som på våren var på arbetsvandring till Stockholm för säsongsarbete gärna rastade här.

Nedanför Dalkarlsbacken fortsatte vägen till Lilla Stäkes-bron som överbryggade en liten kanal (numera försvunnen) på den plats som idag kallas Ryssgraven. Bron ska längre tillbaka ha varit försedd med vindbrygga. Nära bron har funnits en runristning i en berghäll som tyvärr försvann vid något av de många vägbyggena.

Från dagens Enköpingsvägen fram till Dalkarlsbackens krön är ca 400 m av 1600-talsvägen väl bevarad. Vägen är 4-5 m bred och vägbanken upp till ca 80 cm hög. Foto författaren 2012.

Den branta och 200 m långa Dalkarlsbacken sedd uppifrån med rester av en stenmur till vänster. Vägen var den första egentliga vagnsvägen över Stäksön. Dalkarlsbacken och trakten omkring är fornminne med beteckningen RAÄ Kungsängen 134. Foto författaren 2008.

Utvecklingen under 1800-talet och framåt

På grund av olägenheterna med färja uppfördes 1804 åter en bro vid det södra broläget (Stäketholmen). Bron byggdes nu på stenkistor istället för träpålar. Återigen fick landsvägen anpassas till den nya överfarten över sundet. En ny vägbank anlades över Almare-Stäkets hagmark och en grindstuga uppfördes vid anslutningen till den befintliga landsvägen. Den strida

vattenströmmen krävde emellertid återkommande reparationer av bron. Bron blev också mer eller mindre till ett hinder när ångbåtstrafiken gjorde entré och krävde snabb passage genom den trånga broöppningen. Ångbåtarna orsakade ibland skador på bron. 1864 ersattes bron med en svängbro vid det gamla färjeläget och landsvägen återgick till sin tidigare sträckning. *(Historien kring Stäkets färja och bro är utförligt beskriven av Stefan Nordin i Järfälla-boken II och i Vad hände egentligen del 3).*

Efter hand som tyngre ekipage blev vanligare på vägarna blev den branta Dalkarlsbacken allt oftare olycksdrabbad. Sedan en postdiligens vält i backen krävdes en omläggning av "den ytterst svåra" Dalkarlsbacken. Därför sprängdes en mindre brant väg genom berget i en sänka (ravin) mellan två höjdpartier. Trots att statsmedel för vägomläggningen hade avdelats redan 1846 tog arbetet lång tid då det visade sig att det krävdes ytterligare förberedelser och mark-undersökningar innan arbetena kunde påbörjas 1852 under ledning av vägbyggaren Fredrik Sundler. Sprängningarna genom berget skedde med krut. Sprängmassorna användes till att bygga en ny vägbank fram till Ryssgraven. Banken stöttades med en 3 m hög stödmur. Risk för kolera medförde att arbetena fick avbrytas en tid och först 1856 kunde arbetena avslutas. Backen kom att vara i bruk under 80 år. Inte heller denna backe kom att bli problemfri då den vintertid besvärades av kraftig isbildning.

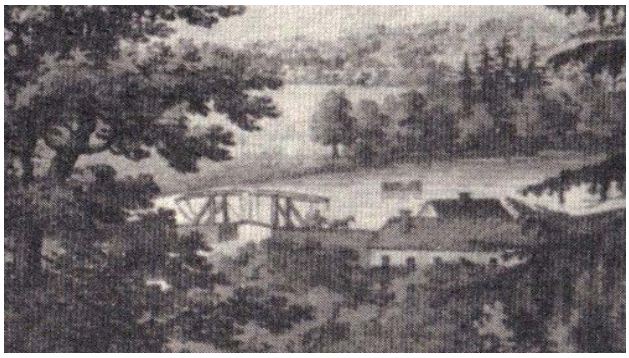

Bron 1804-1864 (södra läget), utsnitt ur litografi från 1824. Några av stenkistorna som bron byggdes på finns kvar idag och är fornminnen med beteckningen RAÄ Kungsängen 120:1, 120:2 och Järfälla 165:1).

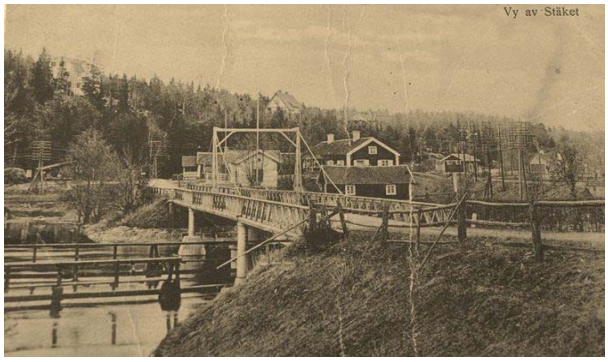

Bron 1864-1922 (norra läget). Stäkets första svängbro, utförd i järn med plankbeklädd vägbana. Bron öppnades manuellt med lina. Vykort från Lars Axelsson i Kungsängen.

Den 300 m långa vägen genom det mäktiga berget byggdes 1852-56. Vägbredd 6-7 m. Vägen var i bruk till några år in på 1930-talet. Foto Oscar Halldin, 1926

När järnvägen under 1870-talet drogs över Stäkets sund byggde man på det närmaste åskrönet vid sundet en vägbro över spåret. Vägbron gick nära nog vinkelrätt över järnvägen vilket således medförde två skarpa vägkurvor, vilket ingalunda var något problem på hästskjutsarnas tid. 1931 ersattes vägbron med en ny bro på samma plats för att klara tyngre trafik (såväl vägbro som järnväg revs 2001). För att lämna plats till järnvägen längs berget försköts landsvägen något ut på Arvedsängen.

1922 rasade ena brofästet på svängbron över sundet. Under några år användes en provisorisk flottbro vid det gamla broläget. En ny svängbro blev klar 1927 och är ännu i tjänst. 1927 togs broavgiften för vägfarande bort.

Under 1930-talets första hälft drogs den 2,2 km långa och 11 m breda (varav körbanan 7 m) Enköpingsvägen fram över halvön. Rätningen av vägen medförde att ravinvägen genom berget kunde ersättas. Från att inledningsvis ha varit grusad stensattes Enköpingsvägen 1941 med smågatsten för att så småningom asfalteras. Motorvägen drogs över Stäkets sund 1967 och över Ryssgraven 1971.

Stäkets sund 1936, sedd västerifrån mot Järfälla. Till vänster den breddade landsvägen med öppnad bro, på platsen där färjeläget en gång låg. Streckat mitt på bilden har författaren markerat det södra broläget som användes under 1600-talet och under 1800-talet. Längst ner till höger skymtar landsvägen till 1800-talets bro.
Foto från Stockholms länsmuseum.

Några axplock ur Stockholms-Näs /Kungsängens kommunalnämndsprotokoll

Av Gudrun Sandén

Ekonomi

Nu är vi framme på 30 - 40-talen och Nämnden fortsätter sitt arbete med ungefär sex sammanträden om året. Arbetet leds av ordförande Martin Holtz. Nämnden har fyra ledamöter, som i stort sett är de samma år efter år. Protokollen förs som tidigare med undantag för Utgifts och Inkomststaten, som delas upp i bl.a. Fattigvårdsstyrelse, Barnavård, Folkskolestyrelse, Allmän förvaltning, Familjebidragsnämnd och Finansförvaltning.

1944 är hela budgeten 84.930:28 kr och skattesatsen 5:49 kr. Fattigvården är fortfarande en stor utgiftspost med nästan 21.000 kr. Skolan kostar kommunen 17.275 kr. Inkomsterna består av bidrag från staten, landstinget och en del hyror. Nöjesskatten ger 200 kr och hundskatten 400 kr (20 kronor per hund).
Man har diverse lån i Sparbanken i Enköping och Upplandsbanken i Bålsta samt hos kassaförvaltaren, som är ordföranden Holtz och hos fru Sjölander. Man amorterar 15.000 kr och betalar 1.655 kr i räntor.

Arbetslösheten

Vi går tillbaka litet i tiden till 1915, då Länshjälpskommitten i Uppsala sände ut ett P M angående den lokala hjälpverksamhetens beredskap i händelse av arbetslöshet. Stockholms Näs kommun var lyckligt lottad eftersom endast ett l0-tal personer antogs bli arbetslösa. Man hade bara en industri, nämligen Kungsängens Gjuteri och såg man till att de fick ett större parti koks, skulle verksamheten kunna hållas igång. Skulle importen av kol avbrytas föreslog man att ett lager skulle uppläggas i kommunens stallbyggnad. Man kunde också påräkna skogs - och vägarbeten.
1921 när landet drabbades av stor arbetslöshet, fanns några arbetslösa även i Stockholms Näs. Man behandlar frågan vid ett sammanträde på våren och var av den meningen att om hjälp behövdes skulle den ges i form av tillfälle till arbete. Man uppdrog till fröken Björnstjerna att höra efter en tomt till den blivande fattigvårdsanstalten. Där skulle man kunna erbjuda arbete med schaktning och planering av tomten.
1930 kom ju nästa stora arbetslöshetsperiod. Följande skivelse inkommer till Nämnden:
Kungsängen den 28 september 1930:

Till Kommunalnämnden i Stockholms Näs. Anhålles hos Kommunalnämnden om underhandling hos Vägstyrelsen om möjlighet att bereda arbete vid kommunala vägarbeten inom Stockholms Näs kommun för dem som är bosatta där och är arbetslösa.
Detta är inget nytt, utan brukar Kommunen förbehålla sina arbetslösa just sådant arbete i den utsträckning som det är möjligt.
För Kungsängens arbetarkommun enligt uppdrag. Helge Johansson.

Med anledning av denna skrivelse uppdrar man till Hjalmar Åkerlind att underhandla med vederbörande.

Sanitära olägenheter

1938 hade hälsovårdsnämnden besökt Vickberga gård och funnit att vattnet till hushållet och rengöring av mjölkkärlen hämtades från en grop i järnvägsdiket. Då avfall från tågens klosetter givetvis förorenar vattnet ansågs det olämpligt att användas. Ägaren anmodades att bättre ordna sin vattentillgång.

Vid sammanträde den 20 mars 1939 har hälsovårdsnämnden fått kännedom om att WC anläggningen vid Villa Skoga kan utgöra en sanitär olägenhet, då spillningen från WC:t går direkt i en rensbrunn 30 meter från huset. Denna brunn saknar botten varför intilliggande jordlager kan bli infekterat. Jordlagret består av lös jord som är vattenförande.

Det kan tänkas att vattnet nedanför brunnen är förorenat. Det är känt att den närmast belägna brunnen vid Villa Furuhäll är oduglig att använda.
Nämnden beslöt att anmoda fru Sjölander att sätta in en reningsbrunn t ex en "Hoffmanbrunn". Då fastigheten kommer att bli bostad för minst 25 personer bör typen vara 30/120.
Provinsialläkaren hade anmärkt på en vattensamling inom järnvägens område vid Kungsängens station. Han anmodar hälsovårdsnämnden att vidta åtgärder.
Nämnden vet att vatten samlas sedan en utflyttning av järnvägsbanken gjordes 1914. Innan dess hade en trumma släppt ut vattnet. Den nya trumman tycks omedelbart ha rasat och sen dess har en stor vattensamling uppstått vid snösmältning och riklig nederbörd. Då vattnet inte kan försvinna blir det under den varma årstiden skämt och förorsakar sanitär olägenhet.
Nämnden beslöt att anmoda järnvägsförvaltningen att vidta åtgärder.
Den 10 september 1941 begär SVB järnväg att få släppa ut avloppsvätskor från personalbostäderna i den öppna grop som finns vid järnvägsområdet. En Myrsjöbrunn skulle inkopplas. Provinsialläkaren är inte villig att bevilja en sådan anordning. Han anser att järnvägsbolaget skall låta ta upp den trumma som blev igenlagd vid utfyllnaden av banken varför Nämnden avslår framställningen.

Den 29 april 1942 beslöt nämnden ge tillstånd för desinfektionsfirman Garantibolaget i Uppsala att verkställa råttutrotning inom kommunen. Fastighetsägarna betalar.

Kristiden

Den 9 oktober 1939 yttrade sig Nämnden över Länsstyrelsens förslag att anordna Kristidsnämnd i Bro Härad. Enligt förslaget skulle Bro - Låssa, Stockholms Näs och Västra Ryds kommuner bilda ett gemensamt kristidsförbund, som bestämmelserna i Svensk Författningssamling nr 659/1939 säger. Man antar förslaget om varje kommun erlägger avgift efter innevånarantalet och inte efter bevillningskronor. Man föreslog 7 ledamöter.
Vid samma sammanträde föreslog en ledamot att hyresbidrag till inkallade i beredskapstjänst skulle utgå med skillnaden av hyreskostnaden och vad staten betalade. Ärendet skulle tas upp inför nästa års stat.
Den 21 december 1939 föreslogs att Stockholms Näs kommun skulle bli medlem i Uppsala läns länsförbund för civilt luftförsvar och i samband härmed inrätta en luftskyddsnämnd enligt luftskydds l agen av den 11 juni 1937.
Den 6 juni 1940 beslöts att ge ersättning med 7:50 per gång till dem som varit behjälpliga med hembärning av kristidskort på kaffe och rabattkort på smör.
Den 10 september 1940 får fruarna Anna Eriksson och Ester Johansson 20 kronor vardera för att de delat ut livsmedelskort för tvättmedel, te och cacao.
Den 17 oktober 1940 begär lyftskyddsväsendet ersättning för material de köpt, som alarmapparater och förbandsmaterial. Nämnden ansåg att sådant material bör bekostas av kommunen med undantag förförbandslådor. Det framhölls att en förbandslåda med första förband borde finnas i varje fastighet och bekostas av fastighetsägaren.
Den 13 december 1944 behandlades bordlagt ärende angående finlandshjälpen, som begärt kommunens bidrag för att tillsammans med Bro - Låssa, Västra Ryd och Håbo Tibble kommuner bilda fadderort för Lempele socken i Tavasthus län. Nämnden föreslog 50 kronor i månaden under 6 månader.